

ДИЛЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ: ПОЛІТИЧНІ ЧИ СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДОМІНАНТИ

Образ Європи і європейського вибору набув в Україні надзвичайно великого значення. Європа стала для українців суспільним зразком, а стандарти життя, прийняті у Європі, Україна поступово імплементує в буття українського суспільства. Євроінтеграція законодавчо набула чинності у якості політичної мети і національної ідеї.

Європеїзація стала у нас не просто раціональним вибором, це потужний суспільний міф, який консолідує суспільство і надає його розвитку сенс і мету.

Поширеність європейської ідентичності серед громадян України є значною, проте зовсім недостатньою для того, щоб називати Україну європейською державою. Біля 70% населення не вважають себе європейцями.

За даними соціологічних досліджень, проведених Центром Разумкова у 2005-2009 рр.¹, відчувають себе європейцем, відчувають свою належність до культури й історії європейського співтовариства лише від 31,2% у 2006 р. до 31,4% у 2009 р. Беззастережно і впевнено вважають себе європейцями майже 10% респондентів, «скоріше так» відповіли майже 20% опитаних. (Див. Табл. 1) [1].

У контексті європейського вибору України, дуже важливою є проблема поєднання європейської ідентичності із належністю до культури і історії європейського співтовариства.

¹Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова з 26 жовтня по 1 листопада 2009 року. Було опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, щорепрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

Не всі українці – європейці, проте навіть громадяни, які не вважають себе європейцями, в цілому позитивно сприймають ідею європейського вибору. Для Заходу України цей вибір є альтернативою євразійському, для Півдня і Сходу такою альтернативою він, як правило, не сприймається.

Таблиця 1. Відповіді на запитання «Чи відчуваєте Ви себе європейцем, відчуваєте свою належність до культури й історії європейського співтовариства? (динаміка, 2005-2009)

	Квіт. 2005	Груд. 2006	Квіт. 2007	Квіт. 2008	Лис. 2009
Так	12.2	11.1	9.8	11	10.8
Скоріше так	23.9	20.1	22.6	20.8	20.6
Скорішені	26	24.8	26.5	28.6	30.2
Ні	32	37.1	34	32.6	33.2
Важковідповісти	5.9	6.9	7.1	7	5.2

Європейський вибір для більшості українців має віртуальний характер, бо переважна більшість жителів нашої країни в Європі ніколи не були і навряд чи зможуть там побувати. Уявлення про Європу і європейські цінності спираються не на власний досвід людей, а на образи, сформовані засобами масової інформації, літературою, телебаченням, кіно та ін. За даними соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова у грудні 2012 р.², 77,1% українців ніколи не були в країнах ЄС, США і Канади. На нашому Півдні цей відсоток ще більший – 81,7%. (Відповіді на запитання:

²Загальнонаціональне опитування провели Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 24 грудня 2012 року. Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, щорепрезентує доросленаселення України за основними соціально-демографічними показниками. Теоретична похибка вибірки (без урахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95. Опитування здійснено коштом проекту UNITER.

«Чи доводилося Вам бувати в якійсь із країн ЄС, США чи Канаді?»). Ці дані свідчать про те, що для переважної більшості наших співгромадян уявлення про Європу є опосередкованими, а не власними враженнями від спостереження європейського життя [2].

Спираючись на наші спостереження, визначимо типологію європейського вибору українців за домінуючими аргументами і підґрунтям такого вибору. Безпекова домінанта європейського вибору означає, що міркування безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України є головними для такого типу європейського вибору. Для нього характерним є пріоритет вступу України до НАТО, створення єдиного європейського безпекового простору, який включатиме і Україну. Політична домінанта на перший план висуває забезпечення прав людини і умов вільної масової політичної участі. Проведення вільних, чесних і прозорих політичних виборів є для цього типу європейського вибору найголовнішою подією і процедурою. Економічний тип висуває на перший план високий рівень споживання товарів і послуг. Нарешті соціокультурна домінанта наголошує на засвоєнні європейських культурних цінностей, пріоритетності науки, освіти, культури, мистецтва. Вказані домінанти європейського вибору мають різну «вагу», вони репрезентовані різними за чисельністю групами. Про ієрархію вказаних домінант дають уявлення результати масових опитувань.

За даними соціологічного дослідження, проведеного Центром Разумкова у 2013 р.³, у населення європейський вибір асоціюється, перш за

³Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва з 17 по 22 травня 2013 року. Опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України за вибіркою, щорепрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Опитування здійснювалося у 132 населених пунктах (із них 79 міських та 53 сільських поселень). Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

все, з матеріальним благополуччям, а знання європейської культури є малозначущим. На запитання «Що треба для того, щоб Ви відчували себе європейцем?» 58,8% опитаних відповіли: «певний рівень матеріального добробуту», 14,6% відповіли «мати можливість обирати собі владу на вільних демократичних виборах» і лише 5,8% - «знати європейську культуру». Таким чином, соціологічні опитування впевнено фіксують домінування економічних та політичних факторів над соціокультурними в ситуації цивілізаційного європейського вибору (Див. Табл. 2) [3].

Таблиця 2. Відповіді на запитання «Що треба для того, щоб Ви відчували себе європейцем?»

Певний рівень матеріального добробуту	58.8
Поважати цінності демократії та прав людини	32.4
Мати можливість їздити в європейські країни без віз	24.5
Відчувати себе захищеним законом	40.5
Мати можливість обирати собі владу на вільних демократичних виборах	14.6
Відчувати себе вільною людиною	15.2
Знати іноземні мови	8.7
Знати європейську культуру	5.8
Нічого не треба, бо українці і так європейці	8.3
Вважаю, що не потрібно, щоб українці відчували себе європейцями	10.1
Інше	0.3
важко відповісти	4.6

Відмінності українських і європейських цінностей добре пояснює теорія міжгенераційного зсуву цінностей, яку висунув видатний дослідник Рональд Інглхарт. На його думку, «історично безпрецедентна ступінь економічної безпеки, яку опанувало післявоєнне покоління в індустріальних суспільствах, вела до поступового зсуву пріоритету від «матеріалістичних» цінностей (коли наголос робиться перш за все на економічній та фізичній безпеці) до цінностей «постматеріальних» (коли на перший план висуваються самореалізація і якість життя) [4]. Тому в постіндустріальній Європі домінують постматеріальні цінності, а в відносно відсталій Україні – цінності матеріальні, які відповідають ідеї виживання людини в соціумі.

Глибока безпекова, політична і економічна криза, яка в цей час шматує Україну, лише створила додаткові умови і чинники для закріплення домінування матеріалістичних цінностей. На думку Інглхарта, безпека або відсутність, дефіцит безпеки вирішальним чином впливають на тип цінностей, притаманних суспільству (Див. Табл. 3).

Таблиця 3. В умовах безпеки і в умовах дефіциту безпеки: дві відмінних системи цінностей. Характеристики ціннісних систем при сприйманні перспективи виживання як:

	Негарантованої	Гарантованої
1. В політиці	Потреба в сильних лідерах. Пріоритетність порядку. Ксенофобія, фундаменталізм.	Менша значимість політичного авторитету. Пріоритетність самореалізації, політичної участі. Екзотика/новизна— стимулюючий фактор.

2. В економіці	Пріоритетність економічного зростання. Мотивація досягнення. Протиставлення державної і приватної власності.	Вища пріоритетність якості життя. Суб'єктивне благополуччя. Зниження авторитету як приватної, так і державної власності.
3. Сексуально-сімейнорнативність	На першому плані – максимізація репродуктивності, але в рамках повної (гетеро сексуальної) сім'ї	Сексуальне вдоволення у відповідності до індивідуального вибору. Індивідуальна самореалізація.
4. В релігії	Акцентна значущості вищої сили. Абсолютні правила. Акцент на передбачуваності.	Менша значущість релігійного авторитету. Гнучкі правила, ситуаційна етика. Акцент на сенсі і призначеності життя.

Україна не буде самотньою в Об'єднаній Європі. На думку багатьох дослідників ми маємо дві Європи: Західну Європу, «стару» Європу і «нову» - колишні соціалістичні країни і радянські республіки. Володимир Єрмоленко, український автор першу називає «Європа правил і норм», а другу – «Європа стихійна, емоційна, Європа віри». Україна, безумовно, відноситься до «Європи віри». Єрмоленко так пише про відмінності цінностей і стилів: «Західноєвропейцям, цим європротестантам, які знизили свій ідеальний абсолют до правил, складно нас зрозуміти; складно зрозуміти наші європейські прапори посеред січових казанів, революційних вогнищ та націоналістичних гасел» [5].

Зарезультатами опитувань, проведених Інститутом соціології НАНУ, які наведені в Таблиці 4, чітко визначено, що українці, їх традиції, цінності та норми поведінки найбільш близькі не до країн Західної, а Східної Європи [6; 535].

Таблиця 4.

гп8. Скажіть, будь-ласка, традиції, цінності та норми поведінки громадян яких країн найбільш близькі до Ваших?

	<i>2007</i>	<i>2013</i>
Країн Західної Європи	11.1	9.8
Скоріше країн Західної Європи, ніж східнослов'янських	8.4	7.8
Важко відповісти	33.1	40.3
Скоріше східнослов'янських країн, ніж країн Західної Європи	25.9	19.8
Східнослов'янських країн	20.6	21.9
Не відповіли	0.8	0.2

За результатами опитувань, проведених Інститутом соціології НАНУ, українське суспільство відноситься за методикою Інглхарта до типу країн, які значно відрізняються від західноєвропейських. Отримані емпіричні дані засвідчили, що в 2000 р. «матеріалістів» серед опитаного населення країни було 67%, а в 2012 р. їх стало 58%. Хоча певний прогрес і є, але переважна більшість українців живуть в парадигмі виживання, а не самореалізації. [7; 288].

Дослідження ціннісного світу українців розкривають культурні конфлікти, які супроводжують європейський вибір України.

Перш за все, треба проаналізувати феномен культурного запізнення України, яка оперує досить спрощеними уявленнями про Європу, і європейські цінності. Визнаючи мудрість Заходу, потужну культурну традицію Європи, покладенув фундамент українського світогляду, української освіти, ми не маємо уявлення про причини, особливості і можливі наслідки того культурного зсуву, який переживає сучасна Європа.

Іноді постмодерністські цінності сучасної Європи здаються нам дивиною, незрозумілістю. І це не просто погана обізнаність, а проблема порозуміння.

На жаль, у європейському виборі домінують політичні і економічні міркування, а питання культури відступають на другий план, тому вибір іноді постає не як цивілізаційний, а як політично кон'юнктурний. Мені, як людині, яка виросла на творах «Иностранной литературы» важко зрозуміти байдужість до європейської культури, обмеженість архаїчних уявлень про європейську культуру.

Найбільше хвилює «революційний радикалізм» деяких прихильників Європи. Такий конфлікт європейських термінальних і інструментальних цінностей зводить нанівець всі зусилля окультурити нашу країну, зробити її територією, населеною висококультурними гуманістами європейського гатунку. Зрозуміло, що висока мета трансформувати Україну в велику європейську за цінностями і культурою країну не може буди досягнена, якщо власне «відстале» населення вважати просто «добрином» для соціальних експериментів.

Для обговорення я пропоную наступні тези: 1) проблемою європейського вибору українців є домінування політичних і економічних міркувань, несприйняття сучасної європейської культури; це явище пояснюється різними типами суспільств, які виникли в Україні і Західній Європі, відмінностями ходу історії. Українське суспільство стоїть на порозі своєрідної «культурної революції», яка означатиме засвоєння постмодерністських стилів життя, проте виникають сумніви в органічності переймання культурного зсуву у Європи. 2) Для українців більш прийнятною на даному етапі є культура і система цінностей «Європи віри» - країн Центральної Європи, які мають подібну до України новітню історію. Пошуки культурної своєрідності є найбільш продуктивними саме на шляху створення спільних за типом з цією частиною Європи художніх і соціальних практик. 3) Культурні трансформації в Україні йдуть у напрямку поширення змішаного ціннісно-ідентифікаційного типу, який поєднує як «матеріалістичні»

домінанти відсталого наявної України, так і «постматеріалістичні» домінанти України, яка народжується як країна, як суспільство.

Література:

1. Соціологічні опитування. Відповіді на запитання: «Чи відчуваєте Ви себе європейцем, відчуваєте свою належність до культури й історії європейського співтовариства? (динаміка, 2005-2009)» // Центр Разумкова. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу. - 24.05.2014 р. - http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=677
2. Соціологічні опитування. Відповіді на запитання: «Чи доводилося Вам бути в якійсь із країн ЄС, США чи Канаді? // Центр Разумкова. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу. - 24.05.2014 р. - http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=613
3. Соціологічні опитування. Відповіді на запитання: «Що треба для того, щоб Ви відчули себе європейцем?» // Центр Разумкова. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу. - 24.05.2014 р. - http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=895
4. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества // «Полис» («Политические исследования»). – 1997. - №4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – 24.05.2014. р . - http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=119
5. Єрмоленко В. Мрії про Європу // Критика. – Рік XVII, число 11-12 (193-194), стор. 10-11
6. Українське суспільство 1992 – 2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В.Ворони, д. соц. н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 566 с.
7. Ручка А., Наумова М. Цінності і типи ціннісної ідентифікації в сучасному соціумі // Українське суспільство 1992 – 2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / За ред. д. ек. н. В.Ворони, д.

соц. н. М.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 285-297.